

Karlovecz Ádám
2023. 11. 23.

A szabadság építésze

Magyar építészek önarcképe saját nyaralóik tükrében

Az építészek saját maguknak tervezett nyaralói mindennél pontosabban tükrözik személyiségüket. Vannak, akik újfajta életmódot vagy építészeti stílust szeretnének kipróbálni és népszerűsíteni, mások technológiai vívmányokkal, gazdag forma- és színhasználattal dolgoznak, megint mások egy visszafogott menedékhelyet látnak nyaralójukban különösebb építészeti manifesztumok nélkül. Ezen eltérő preferenciák és érdeklődési körök alkalmassá teszik a saját tervezésű nyaralót – mint műfajt – arra, hogy vizsgálatával közelebb kerüljünk a kortárs magyar építészek identitásához, megismerkedjünk az alkotók – az épület születésekor képviselt – hozzáállásával és tervezői attitűdjével. A tanulmány három kortárs hazai alkotó és alkotásának kapcsolatát vizsgálja, Bán Ferenc, Dobai János és Fajcsák Dénes tokaji, balatonszepezdi és cserépfalui nyaralóján keresztül. Az írás személyes megismerésre épít: mindhárom építéssel készítettem interjút nyaralója kapcsán, ebből kettő az adott helyszínen, egy pedig a fővárosban készült. A tanulmánnyal célom volt közelebb kerülni az alkotói szabadság értelmezéséhez, ahogy arra is kíváncsi voltam, hogy a nyaraló milyen pozíciót foglal el a teljes munkásságon belül.

Bán Ferenc, Tokaj, 1998-2000

Az első vizsgált épület Bán Ferenc tokaji nyaralója, mely valójában két okból is jelen írás origójaként értelmezhető. Személyes kötődésem az épülethez régről eredeztethető, először másodéves egyetemista koromban jártam Bánnál, buszos kirándulás keretében. Ebben nincs semmi különös, a tokaji nyaraló átadása óta valóságos építész zarándokhelyé vált, Bán minden évben tucatjával, sőt akár százával fogad vendégeket. Az épület atmoszférája, meghökkentő formavilága minden odalátogatóra nagy hatással van, talán nem túlzás az az állítás, hogy a kollektív magyar építész tudatban Bán háza a nagybetűs kortárs hazai nyaraló. Másfelől, a nyíregyházi építész és a szabadság szó számos publikációban, könyvben, kiállításcímben megjelenik. Sulyok Miklós művészettörténész a tokaji nyaraló elkészülte után például eképpen fogalmaz „*akárhogyan is nézem, Bán Ferenc építészetéről mindig ugyanaz jut az eszembe: a szabadság.*” Bán munkássága tehát egészében is közel áll az alkotói szabadság témaköréhez, mely az aprócska, ám annál koncentráltabb tokaji házában különösen jól olvasható.

Mint megannyi épületénél (Nyíregyházi Művelődési Központ, Nyíregyházi Szakszervezetek Háza, Színészlakóház), Bán fő rendezőeleme itt is egy kifejező erejű, nagyméretű, a formát meghatározó tartószerkezet, jelen esetben egy filigrán, lineáris szerkesztésű acél keretváz. E linearitás – mely a beltér után a nagyméretű fedett-nyitott térben, majd a medencénél folytatódik – kétségtelenül kölcsönöz a háznak egyfajta rendet és grandiózusságot – hasonlóképpen, mint a meg nem valósult Erzsébet téri Nemzeti Színház tervének Károly körúti kolonádja. Az épület legkülönlegesebb és leglátványosabb elemei minden bizonnyal a lebegő „*tökök, selyemgubók, gubacsok, fészkek, űrkapszulák, anyaméhek*”, vagy ahogy a kiviteli terven szerepel: „*krumplik*”. Az unokáknak épült kuckók egyaránt kapcsolhatók a népi építészethez és az építész-nélküli-építészethez is.

Bán Ferenc experimentalitására mi sem lehetne jobb bizonyíték, mint az a rövid történet, amit beszélgetésünkkel elmesélt: Három nemzeti színház tervpályázaton vett részt, melyből egyen első, egyen második díjat ért el, egyen pedig nem kapott semmit. Bán kedvence ezutóbbi, melyet 1966-ban, 26 évesen (!) tervezett a Városligetbe. Az épület különlegessége, hogy a nézőtér tömege egy üveggocka, előadás előtt a székek elfoglalásakor rálátni a ligetre. Mikor a színdarab elkezdődik, egy hatalmas tömör kocka lassan rácsúszik az üvegre, teljes sötétségbe borítva a nézőteret. Az óriási mozgó épületrész sínjei közt tükröződő vízfelület található, tovább fokozva a dramaturgiát és a formák

téri játékát. Bán – bő 50 évvel megelőzve Diller Scofidio Renfro New York-i The Shed épületét – talán joggal nevezhető a formák és az építészeti kísérletezés hazai mesterének.

Bán tokaji nyaralója irányított nézőpontjaival, játékos formavilágával, valamint egyszerre fegyelmezettséget és méltóságot sugárzó rendjével nem kisebb vizuális élményben részesíti használóit, mint az építész lényegesen nagyobb méretű középületei, ideértve ifjúkori színháztervét. A nyaraló tehát kiválóan példázza Bán munkásságának folytonosságát, ösztönösségét és egyben önazonosságát.

Dobai János, Balatonszepezd, 2014-2019

Nemnarratív építészet, rendes ház és csendes építészet. Szabó Levente, Varga Mihály és Lévai-Kanyó Judit ezekkel a szókapcsolatokkal összegzik Dobai János munkásságát épületkritikáik kapcsán. Habár az írások három különböző épületről szólnak, mégis számtalan vissza-visszatérő jelzőt fedezhetünk fel: megfontolt, funkcionalista, szűkszavú, pragmatikus, tiszta, következetes, modern, racionális, professzionális. Dobai János az Iparterv és a Materv munkatársaként, majd saját praxisában sokszázezer négyzetmétert tervezett, és még ennél is többet konzultált több évtizedes oktatói pályafutása során, melyből tíz évet az Ipartanszék élén töltött. Saját nyaralója kapcsán szokatlan feladattal találta szemben magát – lépték: 100 m², tervezési idő: 15 év.

Az épület tömegét két egyszerű fehér hasáb alkotja, melyet egy színes, játékos, könnyed szerkesztésű kültéri elem kapcsol össze, biztosítva a földszinti étkező fedett és az emeleti nappali nyitott – panorámás – teraszait. Az épületrészek e hangulatbéli párbeszéde Dobai munkásságában gyakran visszatérő motívum, elég csak a Budaörsi Iskola élénk belsőépítészetét vagy a Passzázsház földszinti ovális közlekedőblokkját megvizsgálunk. A téli-nyári használatú második otthon teljes légtömörséget biztosító – passzívházias mutatóknak is megfelelő – termikus burka talán az Iparterv vállalati önmeghatározásának, tervezési elveinek párhuzamba állításával nyer értelmet: „*bonyolult technológia és összetett épületszerkezetek integrált, célratorő és józan alkalmazása*”.

A nyaraló két legfontosabb jelzője a kényelem és az egyenletesség. A rendkívül átgondolt, precíz, mérnöki alkotás jól illeszkedik Dobai János munkásságába: kijelenthető, hogy a Számalk, a Passzázsház és a Budaörsi Iskola korábban felsorolt jelzői a balatonszepezdi nyaralóra is érvényesek. Az építész és nyaralójának identitásbeli kapcsolatát mi sem példázza jobban, mint Dobai válasza arra a kérdésre, hogy egyet ért-e azzal az állítással, hogy az építész háza egy önarckép: „*Teljes mértékig egyetérték. Erről egy kedves történet jut eszembe: 2019-ben Tomay Tamás mesteriskolás kvartettjén a nyaralóm volt a téma. A beszélgetőpartnerek közül páran hiányolták az épületből a nagy építészeti manifesztumokat, hogy az építész álmodjon és mondjon valamit, mire Dévényi Tamás a hallgatóságból félhangosan megjegyezte – „nem látjátok, hogy ez a ház egy önéletrajz?!”*”

Fajcsák Dénes, Cserépfalu, 2019

A vizsgált nyaralók legfrissebb tagja Fajcsák Dénes cserépfalui hétvégi háza (tervezőtárs: Fábian Gábor, Arkt Építész Stúdió). A *friss* jelző itt nemcsak a mű korára értendő, hanem fiatal alkotójára és annak szakmai felfogására, tervezői attitűdjére is. Aktív vidéki jelenlét, léptékfüggetlen építészeti szemlélet és kényelmi visszalépés a fenntarthatóság érdekében – összegezhethetnénk röviden az Arkt szerteágazó munkásságát, amivel egyben a cserépfalui nyaraló három legfőbb jellemzőjét is felsoroltuk.

Az ifjú Fajcsák pályája elején számos meglévő épület újragondolásában vett részt tervezőként – Gál Tibor Pincebár és Bikavér Múzeum, Üdvhadsereg Népkonyha, Arkt Művészeti Ellátó – így akarva-akaratlanul is a „*ne bonts, alakítsd át*” jelige alatt dolgozhatott, mintegy évtizeddel megelőzve Lacaton Vassal 2021-es Pritzker-díját és az ezzel járó széleskörű szakmai párbeszédet. A belakás és

újrértelmezés témakörében tehát rutinosan mozgó Fajcsák számára nem lehetett kérdés, hogy nyaralója kapcsán egy meglévő épület értékeinek továbbörökítését tűzi ki célul.

A szerencsés ház, mely Fajcsák gondozásába került, az Eger vonzáskörzetéhez tartozó Cserépfalun található – a helyszínválasztás természetesen nem a véletlen műve. Aktív tervezői praxisa mellett Fajcsák Heves vármegye főépítési székében kiemelt figyelmet fordított az elnéptelenedő falvak, a sorvadó utcaképek és az üresen kallódó ingatlanok problémájára, így nyaralójával egy mintaprojektet, egy lehetséges új megközelítést kívánt bemutatni. Az alkotás nemvárt publicitása – 2020-ban az Építészfórum messze legolvasottabb cikkeként – széleskörben világított rá lakhatatlannak hitt házaink szunnyadó értékeire: az iránymutatás és a tájékoztatás a főépítési szakma egyfajta hiteles zálogaként is értelmezhető.

Az Arkt munkásságában fokozott érzékenységet figyelhetünk meg korunk legégetőbb társadalmi kérdéseivel szemben, köztük a környezettudatosság, az újrahasznosítás, az elnéptelenedő vidék, vagy éppen a mértéktartó magatartás témakörében. Fajcsák nyaralója talán a leghelyesebb válasznak tűnik, amit építész-főépítész ezekre a kérdésekre megadhat. A cserépfalui hétvégi ház szerethetősége az egyszerűségében és az arányosságban rejlik: a mértéktartó és hozzáértő beavatkozás miatt egyforma súllyal vannak jelen a hagyományos és a kortárs elemek. Ez lehet a legfőbb magyarázat arra, hogy miért látják egyaránt szépnek a házat szakmabeliek és nem szakmabeliek, ami – valljuk be – bizony túlságosan szűk metszete mai építészletünknek. Fajcsák nyaralójára akár összegző műként is tekinthetnénk, ha negyvenes alkotója előtt nem állnának még izgalmas, szakmai kihívásokkal teli évtizedek.

Következtetések

Az előbbieken megvizsgált három eset az identitás, az önmérséklet és az alkotói szabadság házakban való kifejeződése, Carl Jung pszichológus szavaival: kőbe vésett vallomása. Az építész saját nyaralója egy beszédes épülettípus. Sokat mond az építések uralkodó korszellemről, használóinak szokásairól, de legfőképpen alkotójának tervezői attitűdjéről. A megvizsgált példák szerint rendkívül szoros a kapcsolat alkotó és alkotása között. Kijelenthető, hogy nyaralóik elemzésével az építész teljes munkásságához és a személyes érdeklődéséhez is közelebb kerültünk, megismertük a *szabadság* értelmezésének számos rétegét.